

Vrednote so naše vodilo

Pogovor z dr. Janekom Muskom

 Silvo Šinkovec

Ko smo se na uredništvu odločili, da tokratni pogovor naredimo z dr. Janekom Muskom, mi je na misel prišla primerjava s Kohlbergom. Ko je L. Kohlberg v ZDA v petdesetih letih napisal doktorsko disertacijo o moralnem razvoju, je pet let iskal založnika, pa ga ni mogel najti. Etika za nikogar ni bila zanimiva. Ko je končno publiciral svoje delo in se še naprej posvečal raziskovanju moralnega razvoja, se je sprožil val raziskav in debat, veliko šolskih programov in del na to temo, Kohlbergovo ime pa je svetovno znano. Gospod Musek se že desetletja ukvarja z raziskovanjem vrednot, pa njegovo znanje kar ni moglo priti v šolski prostor. Ni bilo prostora za sistematično razmišljanje o vrednotah. Sedaj se sadovi vztrajnega dela kažejo tudi v šoli. Končno. Janek Musek je eruptivni raziskovalec in pisec strokovne literature, njegova posebnost so vrednote in simbolizem. Veseli smo, da se je takoj odzval povabilu naše revije in rad sodeloval z nami pri nastajanju tega intervjuja, za kar se mu iskreno zahvaljujemo.

Gospod Musek, kako ste 'zašli' v psihologijo, zakaj ste se predali temu študiju?

Mnogi mladostniki se težko odločijo za študij, ki je po navadi en sam, četudi jih zanima veliko stvari. Tudi jaz sem imel veliko interesov, od jezikov do zgodovine in filozofije, a psihologija me je že v gimnaziji zelo zanimala. Tako sem tehtal med študijem medicine (moji starši so bili zdravniki) in psihologije. Odločilno je bilo spoznanje, da se bom le na psihologiji lahko pretežno ukvarjal s spoznanji, ki zadevajo našo duševnost, obnašanje in osebnost. In te izbire seveda nisem nikoli obžaloval.

V dolgi profesorski in raziskovalni karieri ste se spreminjali, s tem pa tudi vaš študijski in raziskovalni interes. Katere teme, ki ste se jim posvečali, se vam danes zdijo najbolj pomembne?

Povsem normalno je, da univerzitetni učitelji in raziskovalci v daljšem obdobju do neke mere spreminjajo in preusmerjajo svoje interese in področja delovanja. Številni ugledni psihologi in

moji kolegi so v svoji akademski karieri celo zelo radikalno menjali svoja glavna področja raziskovanja in predavanj. To je zelo odvisno od tega, kakšni so bili njihovi raziskovalni cilji in kako so jih dosegali. Sam sem se ukvarjal predvsem s psihologijo osebnosti in kognitivno psihologijo, kar zadeva širša področja psihologije. Sem pa sodi tudi delo na ožjih področjih, kjer sem največ raziskoval, to pa so nedvomno struktura osebnosti, simbolni procesi in vrednote. Precej sem se posvečal tudi drugim temam, od zgodovine psihologije in psihološke metodologije do parapsihologije. V celoti gledano, je pri nas in v tujini najbolj znano moje delo v zvezi z vrednotami in v zvezi s strukturo osebnosti. Na obeh področjih sem razvil svojo teorijo oziroma svoj model. Delo in raziskovanje na področju vrednot in na področju osebnosti me tudi danes najbolj zaposluje.

Med mnogimi raziskovalnimi vprašanji ste se posvečali tudi

simbolizmu. Mnogi avtorji (Jung, Cassirer, Ricoeur, Proff, Rulla) so se posvečali vprašanju odnosa med resničnostjo in simbolnim. Kateri avtorji so vas nagovarjali in katero vprašanje vas je vodilo pri tem raziskovanju?

Simbolni procesi, simbolika in simbolizem so bili predmet moje doktorske raziskave, ki sem jo končal 'davnega' leta 1976. Izsledke več drugih raziskav na to temo pa sem nekako povzel v nekoliko poznejšem delu z naslovom *Simboli, kultura, ljudje*. Problem, ki je bil v času mojega doktorata še zelo slabo raziskan, je povezan z vprašanjem, ali in kako vplivajo naše osebne značilnosti na simbolni pomen, zlasti na pomen metaforičnih simbolov. Na to vprašanje ni bilo prepričljivih empiričnih odgovorov, zato sem se prav tega vprašanja skušal lotiti bolj temeljito. Pri tem je bilo treba nekako združiti izsledke raziskovalcev, ki so se ukvarjali s samim simbolizmom, med njimi so ti, ki jih omenjate in ki po večini, razen Junga, niso psihologi. Na drugi strani pa je bilo seveda treba izhajati iz psiholoških modelov in teorij osebnosti oziroma osebnostne strukture, pri čemer sem v prvi vrsti upošteval tedaj vodilno osebnostno teorijo Hansa Eysencka.

Katera so vaša najpomembnejša odkritja na področju simbolizma?

Glavne raziskovalne ugotovitve na področju simbolike (simbolizma) bi lahko strnil v dve kategoriji. Najprej sem z metodo multivariatne korelacije in multivariatne analize, ki na področju raziskovanja simbolike še ni bila uporabljena, določil strukturo pomena metaforičnih simbolov. Izkazalo se je, da lahko vse pomembne metaforične simbole pomensko povežemo v manjše število temeljnih dimenzij. Naslednja naloga je bila ugotoviti, kako se metaforični pomen simbolov in njihovih nadrednih dimenzij povezuje s temeljnimi dimenzijami osebnosti. Definitivno se je izkazalo, da med obema področjema obstajajo signifikantne povezave. No, tu se je zgodilo še nekaj, kar se sicer pri poglobljenem raziskovanju rado dogaja. Pri raziskovanju se zgodi, da

odkrijemo nekaj, kar pravzaprav ni bil cilj raziskovanja, izkaže pa se, da gre za nov, morda še pomembnejši problem, ki ga je treba raziskati. Ugotovil sem, da lahko gledamo na simbole in metafore v novi perspektivi, ki tudi pri najpomembnejših raziskovalcih in avtorjih ni bila dovolj zaznana, kaj šele poudarjena. Lastni izsledki pa so mi prepričljivo pokazali, da je ena od najpomembnejših funkcij metaforične simbolike izražanje vsebin, ki imajo za človeka in družbo izjemen pomen, ki predstavljajo naša življenjska vodila. Drugače povedano, metaforični simboli v veliki meri simbolizirajo prav tiste kategorije pojavov in odnosov, ki jih označujemo kot vrednote.

Ste torej preko simbolov prišli do vrednot?

Resnično lahko rečem, da me je prav raziskovanje simbolike nekako pripeljalo do raziskovanja vrednot. Kot rečeno, se v simbolnem in metaforičnem pomenu močno odražajo prav vrednotne vsebine. Vrednote so bile že dolgo predmet raziskovanja, a predvsem v drugih disciplinah, zlasti v filozofiji; pravega empiričnega, znanstvenega raziskovanja vrednot pa ni bilo prav veliko. To je pravzaprav v nenavadnem nasprotju z dejstvom, da sodijo vrednote med najpomembnejše fenomene, kar jih pozna človek, saj predstavljajo pojmovanja in prepričanja o stvareh, ki so vodila v našem življenju. Problematika vrednot je bila torej psihološko presenetljivo neraziskana in glede na enormen pomen vrednot v življenju družbe in posameznikov je kar klicala po raziskovanju. Raziskati je bilo treba vrsto vprašanj, tudi najbolj osnovna: katere so najpomembnejše vrednote, kako jih povezujemo in v katere kategorije jih združujemo (kakšna je torej struktura vrednotnega prostora), kako se naše vrednotne usmeritve spreminjajo v življenju, koliko se vrednote razlikujejo med kulturami in v kolikšni meri lahko govorimo o njihovi univerzalnosti, kako se vrednote povezujejo z drugimi psihološkimi in osebnostnimi dimenzijami, kakšno vlogo in pomen imajo v našem življenju ter pri naših

življenjskih odločitvah, kateri so njihovi vzročni dejavniki itd.

Zakaj vztrajate pri tem raziskovanju?

Ta vprašanja so terjala daljše raziskovanje in na koncu se je izkristalizirala teorija, model vrednot, ki nekako daje odgovore na vsa zastavljena vprašanja. Lahko rečem, da vsaj s psihološkega vidika zato danes vemo o vrednotah precej več kot pred kakimi tridesetimi leti. Veliko več kot prej vemo tudi o dejavnikih, ki vplivajo na to, ali bo naše obnašanje ustrezalo našim vrednotam. Poznavanje teh dejavnikov nam lahko pomaga pri zmanjševanju razhajanja med vrednotami in dejanskim obnašanjem. In če pomislimo, da je prav to razhajanje skupni imenoalec vseh negativnih pojavov, ki tarejo človeštvo, od vojn, nasilja, kriminala, izkoriščanja, korupcije do odvisnosti, bolezni, lakote in revščine, potem gre resnično za izredno pomembne stvari.

Kaj so vrednote? Čemu služijo? Se res ne da živeti brez njih?

Modro vprašanje. Če bi vsi ljudje vedno ravnali, kot je prav, res ne bi potrebovali nobenih življenjskih vodil, kar vrednote so. A človeško življenje je od nekdaj kompleksno; dejavnikov, ki nas odmikajo od etičnega, moralnega in vrednotno usklajenega obnašanja, je tako veliko in tako pogosti so, da se etični standardi, moralna pravila in vrednote pojavljajo v vseh družbah in kulturah. Kot rečeno, so naša življenjska vodila, smernice v življenju in medsebojnih odnosih.

Platon pravi, da so najvišje ideje (vrednote) resnica, dobrota in lepota. Na katere vrednote prisegate vi?

To, kar so starogrški misleci označevali z izrazom *arete* (latinski pa *virtus*), bi v mnogih pogledih ustrezalo današnjemu pojmu vrednote. Platon se je dobro zavedal, da obstaja več vrlin (kreposti) ali vrednot. Med njimi je vzpostavil hierarhijo, kjer so na vrhu tri klasične vrednote, ki jih omenjate, a celo med njimi je 'dobro' edina zares najvišja kategorija. Ta trojica klasičnih vrednot predsta-

vlja univerzalne vrednote, vrednote praktičnega delovanja so z njimi sicer povezane, a Platon jih še posebej obravnava. Vrlina oziroma vrednota, ki uravnoveša druge praktične kreposti in je temelj stabilne družbe, je po Platonu pravičnost (*dikaiošyne*). Platonova in Aristotelova ideja o hierarhiji vrednot je po mojem še vedno ustrezna, če opozarja na univerzalna merila, po katerih je možno presojeti naša življenjska vodila, torej kriterije, ki jih moramo upoštevati, če želimo srečo posameznika in družbeno blagostanje. Lahko imamo različne vrednote, vendar jih moramo uresničevati tako, da bo to v prid našemu osebnemu blagru in blagru drugih. To nas seveda spominja na zlato pravilo in Kantov kategorični imperativ. Odločiti se moramo za ravnanje, pri katerem bo seštevček dobrega maksimiziran in slabega minimiziran. Zato je v svetu vrednot težko postavljati dokončno hierarhijo, razen če pri tem izhajamo iz verskih meril. Za kristjane je najvišja vrednota nedvomno ljubezen, ker najbolj pregnantno odraža samo bistvo Boga. Pač pa lahko vrednote lažje kategoriziramo v manjše skupine vrednot, ki imajo skupni imenovalce. V to smer kažejo

naše filozofske in empirične psihološke ter sociološke kategorizacije vrednot. Med vrednotnimi kategorijami v okviru mojega modela vrednot pa bi vendarle morda postavil nekakšno hierarhijo: na prvo mesto bi postavil izpolnitvene, nato moralne, potenčne in hedonske vrednote. To pomeni, da se ni treba odrekat nobeni vrednoti, dokler njeno uresničevanje ni v konfliktu z uresničevanjem neke druge vrednote. V primeru konflikta med vrednotami pa bi se veljalo odločati v skladu z omenjeno hierarhijo.

Platon in Aristotel sta govorila o posameznikovih vrlinah (preudarnost, hrabrost, modrost), o vzgoji značaja; Kelman o ponotranjenju vrednot; Rulla o središčnosti

vrednot v motivacijskem sistemu, Hoffman o potrebi sočutja (empatije). Vi pravite, da je treba oblikovati 'vedenjske namere'. Kaj je mišljeno s tem?

Zgolj poznavanje etičnih standardov in vrednot še ne zadostuje za etično ravnanje in ravnanje v skladu z vrednotami (torej tudi z značajskimi vrlinami in krepostmi). Tudi notorični kriminalci vedo, kaj je prav, in poznajo vrednote. Za ustrezno ravnanje je torej

potrebna trdna notranja odločenost, da bomo ravnali v skladu z etičnimi standardi in vrednotami. Tej odločenosti pravimo vedenjska namera. Torej: vrednote same po sebi ne vplivajo dovolj na dejansko obnašanje, če niso oblikovane ustrezne vedenjske namere. Vedenjske namere torej posredujejo med vrednotami in dejanskim obnašanjem ter določajo, da bo to obnašanje v skladu z vrednotami.

Učitelji se ob tem sprašujemo, kako priti do vedenjskih namer, ponotranjenih vrednot, vrlin.

Prav to je srž vzgojnega dela; gre za značajsko in vrednotno vzgojo. Dobra značajska in vrednotna vzgoja po definiciji pomeni oblikovanje vedenjskih namer, ki otroku in mladostniku omo-

gočajo etično ter vrednotno ustrezno obnašanje in miselnost. Stroka že kar nekaj časa pozna načine in metode, kako se lahko to doseže, vendar so še premalo uporabljeni v šolskem okolju. Nekateri od njih pa so že dolgo znani, npr. osebni zgled vzgojiteljev in učiteljev, krepitev t. i. subjektivnih norm pri otrocih in mladostnikih, krepitev občutja, da se želi in pričakuje moralno ustrezno obnašanje, če omenim samo nekatere.

Ustanove delujejo pošteno, če so ljudje, ki jih vodijo in v njih delajo, pošteni in vredni zaupanja. Kriza izziva, da dvignemo etično zavest celotnega prebivalstva. Kaj storiti za dvig etične zavesti učiteljev?

Velika večina učiteljev ima visoko etično zavest, obenem pa se tudi jasno zaveda svojega vzgojnega poslanstva. To zavest je treba samo spodbujati in krepiti ter ustvarjati razmere, da bodo imeli učitelji občutek, da je uresničevanje te zavesti in poslanstva potrebno, dobrodošlo in zaželeno. Ob doktrinah, ki so se pred nedavnim uveljavljale v našem šolstvu, namreč tega občutka niso vedno imeli.

Kakšno vlogo ima pri tem univerza?

Univerze po svetu in pri nas čedalje bolj spoznavajo, da je za kakovostno univerzo poleg vrhunskega izobraževanja potrebno tudi ustrezno oblikovanje osebnosti in značaja. Boljša kot je univerza, bolj jasno se zaveda tudi svojega vzgojnega poslanstva. Ob spodbujanju in krepitevi vzgojnih kompetenc pri izobraževanju za poklic, ki zadeva vzgojno delo, je potrebna krepitev etične in vrednotne zavesti tudi na vseh drugih študijskih področjih.

Kako ocenjujete posvet za ravnatelje osnovnih šol in vrtcev na Brdu pri Kranju sredi septembra 2013, na katerem ste predstavili tudi možnost izobraževanja o etiki, in sicer za učitelje?

V tem posvetu, ki je doživel tako veliko, pravzaprav najvišjo možno podporo, saj je potekal pod pokroviteljstvom predsednika Republike Slo-

venije Boruta Pahorja in pod okriljem SAZU, udeležili pa so se ga priznani strokovnjaki iz tujine in Slovenije, vidim močan in obetaven začetek velikega projekta, ki pomeni večjo in učinkovitejšo integracijo etičnih standardov in vrednot v vzgojo in izobraževanje. Posvet je uvod v ta projekt, ki bo potekal v tri-, morda tudi večletnem obdobju. To bo hkrati tudi pomemben mejnik v prizadevanjih za učinkovitejšo integracijo vrednot v našo družbo. Stabilna družba prihodnosti temelji na vrednotah in na znanju. Ob sedanjem stanju etičnih standardov in vrednot v naši (in ne samo naši) družbi je učinkovitejša integracija vrednot nujna. Le z njo bomo lahko oblikovali stabilno družbo, družbo sreče in blagostanja.

SAZU se zelo trudi, da prispeva k vpeljevanju etične vzgoje na vse ravni izobraževalne vertikale. Kakšna se vam zdi ta pobuda in koga bi še radi privabili k dejavnemu sodelovanju pri njej?

To je izjemno dragocena pobuda in kaže dvoje: najprej to, da se SAZU dobro zaveda svojega širšega družbenega poslanstva, in drugič to, da se SAZU dobro zaveda kritičnosti stanja etičnih standardov, morale in vrednot v naši družbi in da se na to stanje kaže dejavno odzvati. Težko bi si predstavljal pobudo, ki bi bila naslovljena na družbo in njene izobraževalne ustanove s tolikšno moralno in intelektualno avtoriteto. Zavedati pa se moramo, da je veliko odvisno prav od subjektov, ki bodo lahko ob uresničevanju te pobude sodelovali, torej od vzgojiteljev, učiteljev, vodstev šol in vrtcev, ne nazadnje pa tudi od subjektov v gospodarstvu, zdravstvu, socialni, pravi in politiki, kjer sta refleksija etičnih standardov, morale in vrednot ter ustrezno ukrepanje tudi nujno potrebna.

Od leta 2008 imajo osnovne šole svoj vzgojni načrt. Nekateri ravnatelji trdijo, da si ne znajo več predstavljati šole brez vzgojnega načrta. Je vzgojni načrt lahko dober okvir za načrtovanje etične vzgoje?

Načeloma velja, da je lahko vsaka stvar dobra, če je dobro narejena, in to velja tudi za vzgojni načrt. Za učinkovito vzgojno delo pa je enako ali še bolj pomembna vzgojna usposobljenost učiteljev; pri tem imam v mislih tako njihovo naravno dispozicijo za vzgojno delo kot njihovo znanje in izobraženost na tem področju. Sodobna šola mora imeti eksplicirano svoje vzgojno poslanstvo in vzgojno vizijo; vzgojni načrt šole lahko dobro izpolni to nalogo.

So šolski svetovalni delavci glede na svoj študijski kurikulum dovolj pripravljeni za to delo?

Za veliko večino učiteljev sem prepričan, da se dobro zavedajo svojega vzgojnega, torej etičnega, moralnega in vrednotnega poslanstva, čeprav so bili lahko priče poskusom, da se šoli odvzame vzgojna vloga. Ob tej zavesti in občutku, da so lahko nanjo ponosni, bodo lahko še bolj zavzeto opravljali svoje delo z otroki in mladostniki. Šolski svetovalni delavci, ki ne učijo in izobražujejo, ampak strokovno pomagajo pri vzgoji in izobraževanju, se že s tem znajdejo v vzgojni vlogi. Pri svojem študiju bi morali vsakakor pridobiti ustrezne kompetence tudi za to vlogo, pri čemer bi kazalo v prihodnje med študijem še krepiti vzgojno usposobljenost.

Med izbranimi vrednotami na osnovnih šolah so najbolj pogosto moralne (65,4 %), sledijo potenčne (23,8 %) in hedonske (7 %), na zadnjem mestu so izpolnitvene (3,8 %). Preseneča, da so izpolnitvene vrednote tako redko zastopane. Kako bi to komentirali?

To me res preseneča, vendar bi moral za jasnejši komentar vedeti kaj več o naboru vrednot, ki so bile kategorizirane v navedene štiri skupine, in o načinu izbiranja. Po navadi ocenjujemo pomen izpolnitvenih vrednot bistveno višje. Ne preseneča pa, da so moralne vrednote najpogostejše izbrane, kar je prav.

V raziskavi Mladi 2010 vidimo, da je interes za hrano in pijačo edini v porastu od leta 2000 do 2010, visoko na lestvici so zunanji videz,

spolnost, ljubezen, nakupovanje, rekreacija in šport, zabava, razvedrilo, potovanja ipd., velik upad pa beležijo interes za službo in poklic, šola, samoizobraževanje, usoda lastnega naroda, vera, umetnost in kultura. Kaj to pomeni za prihodnost naše družbe?

V tej dinamiki in spreminjanju ocenjenih interesov se deloma odražajo krizne razmere (podobne podatke bi našli tudi v drugih okoljih, ki jih je prizadela kriza). Po relativnem premiku od materialnih do t. i. postmaterialnih vrednot v predkriznem času je v kriznem obdobju pričakovati premikanje v obratni smeri. A omenjene spremembe v bistvu niso prav velike in njihova trajnost je vprašljiva. Jasno pa opozarjajo, da bi se morali družba in šola zavedati njihovega pomena ter svojih nalog pri premoščanju posledic krize.

Kaj vam v težkih časih pomaga iti naprej?

Optimizma mi nikoli ni manjkalo, ne sicer tistega nekritičnega in varljivega, ampak razumnega in utemeljenega. Tudi kriza, ki jo preživljamo, je nekaj prehodnega, je posledica anomalij, ki so se v naši družbi nakopičile zaradi neodgovornega, nevestnega in samookoriščevalskega ravnanja ter neuresničevanja nujnih tranzicijskih ukrepov. A taista kriza postopoma krepko onemogoča takšno delovanje in po streznitvi se bo v naši družbi uveljavilo pošteno in odgovorno delo s perspektivo, kakršna je v stabilnem delu Evropske unije, ki se mu ravnar zaradi omenjenih anomalij nismo uspeli tako približati, kot smo želeli. Z bolj etičnim, odgovornim in kompetentnim ravnanjem (pa smo spet pri vrednotah) in z bolj učinkovitim izkoriščanjem znanja, ki ga imamo, nam bo to morda uspelo prej, kot si mislimo.

Kaj vam je prineslo (vam prinaša) največ veselja v življenju?

Družina in raziskovanje sta nedvomno prvo, vedno sem z veseljem predaval, v družbenem dogajanju pa sta bila zame najbolj vesela dogodka osamosvojitve in demokratična ureditev domovine v letu 1991. ■